
Les referències de Cadaqués i del cap de Creus segons la Marca Hispànica

Per ENRIC CARRERAS i VIGORÓS

INTRODUCCIÓ

La *Marca hispanica, sive limes hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumjacentium populorum ab anno 817 ad annum 1258* es publicava a París l'any 1688, als tallers de François Muguet, litògraf del rei i de l'arquebisbe parisenc, i fou editada per Etienne Baluze (Tulle 1630-París 1718).

Pierre de Marca (Gan, Béarn 1594-París 1662), arquebisbe de París a les darreries de la seva vida, fou l'autor dels tres primers Llibres –els dos primers que parlen de geografia i el tercer que ho fa d'història juntament amb una notícia del monestir de Montserrat– que van de la columna primera a la 340.

El Llibre quart –que va de la columna 341 a la 536– fou escrit per Baluze, el seu editor, i secretari d'ençà el 1655, en forma d'annals, però servint-se de les notes que havia deixat Marca. El que no sabem és fins a quin punt hi afegí de la seva collita. Baluze és així mateix l'autor de l'epístola i del prefaci al començament de l'obra.

Joaquim Icart, traductor al català dels tres Llibres de Marca, dóna en el proemi⁽¹⁾, com a exemple per mostrar que el Llibre quart fou fet amb les notes de Marca, la columna 467 en la qual, en parlar de l'any 1087, al final del paràgraf, Baluze escriu unes paraules que semblen fer-ho entenent: “*Quae verba manifeste probant vera esse quae nos olim de eo argumento diximus in libro quinto de concordia sacerdoti et imperii*”, i qui va escriure el llibre *De concordia* (1641) no fou pas Baluze, sinó Marca.

Per contra, per assenyalar que Baluze també hi posà de la seva mà, a les notes del proemi suara esmentat, Icart dóna com a mostra la columna 460 de l'any 1073, en què aquest parla del copista que treballà per a Marca: “*El Prior de dita residència [Santa Maria de Riquer] era fa poc Guillem Costa, monjo de Cuixà, el qual transcriví, dels arxius de les esglésies i monestirs i per a l'il·lustríssim Pere de Marca, molts pergamins antics, que hem fet*

1. *Marca hispanica* (o *País de la frontera hispànica*), versió catalana d'ICART, Joaquim, Barcelona 1965, pàg. x, nota primera.

servir en aquesta obra, i que gràcies a ell publiquem en l'apèndix d'aquests llibres".⁽²⁾

Una contradicció entre el que publica Baluze i les notes de Marca que hom ha detectat en aquest Llibre quart es troba en la làpida sepulcral de Tassi, abat de Sant Pere de Rodes, reproduïda a cavall de les columnes 397-398 pel primer i la nota del segon a la columna 397, sota la reproducció de la làpida. Anscari Mundó⁽³⁾ comenta que l'editor Baluze "...com a bon humanista que era, disposà tipogràficament la inscripció com si es tractés d'una làpida romana monumental, amb majúscules i abreviatures clàssiques, que donen la impressió d'un intent de facsímil realista".

A la setena línea –on hi ha la data– Baluze reproduceix la còpia solta, annexa al manuscrit de Jeroni Pujades (B.N./Baluze 234, f.352) que dóna: ANNRDCCCCRLQ:V:; en canvi Marca en la seva nota per arribar a les seves conclusions forçosament s'ha de referir a la mateixa línia, però d'una altra còpia, aquesta original de Pujades (B.N./Baluze 234, f.351v),⁽⁴⁾ car solament en aquesta segona còpia és possible confondre la R per una X, com fa Marca, i així llegir 945 (ANNRDCCCCXLQ:V:) en lloc de 955, que és el que es llegeix a la còpia primerament esmentada. Després de les seves conclusions,⁽⁵⁾ aquestes li donen l'any –incorrecte– de la mort de Tassi.⁽⁶⁾

Aquest darrer exemple és indicatiu per a demostrar que en el Llibre quart, Baluze s'atribueix algunes iniciatives, bé i que aquestes siguin contradictòries amb el text de les notes de Marca.

Després del Llibre quart –entre aquest i l'apèndix que aplega de la columna 761 a la 1490– hi ha quatre escrits diversos annexats (*accessere*), que comprenen de la columna 537 a la 760.

CADAQUÉS

A la columna 435 del Llibre quart Baluze diu que *Capdequier* és com els francesos anomenen Cadaqués (*Kadachers, quod Franci vocant Capdequier*). Per la seva part Joan Coromines s'inclinarà igualment per acceptar finalment que *Capdequier* és Cadaqués.

2. *Illius cellae Prior nuper erat Guillelmus Costa monachus Cuxanensis, qui quamplurimas veteres schedas, quibus illi sumus in oc opere, descripsit ex tabulariis Ecclesiarum & monasteriorum marcae Hispanicae pro illustrissimo Petro de Marca Archiepiscopo, cujus beneficio eas vulgamus in appendice Horum librorum.*

3. MUNDÓ, Anscari, *Les inscripcions de Tassi i d'Hildesind de Sant Pere de Rodes segons Marca i Pujades*, Homenaje a Jaime Vicens Vives, Barcelona 1965, pàg. 294.

4. Ambdues reproduïdes per MUNDÓ, Anscari, *op. cit.* Il·lustració I per la còpia A del f. 351v, i II per la còpia B del f. 352, segons els *Flosculi* originals de PUJADES, Jeroni, actualment a la Biblioteca Nacional de París.

5. $945/3 \times 4 = 12/2 \times 0'5 = 1$ any de la mort de Tassi 958; Marca creia reforçar la seva teoria en dir que després d'aquesta data ja no es troben notícies d'ell en els vells documents, la qual cosa és inexacta: *Nam si notas illas priores numericas referamus ad annum DCCCCXLV. Iisque addamus ter quaternos id est doudecim, & duos semisses anni, id est, unumannum, confurget numerus annorum DCCCCLVIII. post quem nulla Tassii mentio reperitur in veteribus monumentis.* (Marca hispanica, col. 397).

6. Vegi's MUNDÓ, Anscari, *op. cit.*, pàg. 298-299, on demostra que Tassi morí el 27 de gener del 955.

Baluze també afirma que el *Caput crucis* que en un altre lloc es diu *montem crucis*, avui és el Cap de Creus (*Caput crucis alibi dictum montem crucis, hodie vulgò Cap de creus*).⁽⁷⁾ Que el cap de Creus es digui també muntanya de Creus no consta enlloc. L'error de Baluze –o de les notes de Marca– ve de creure que el *monte de Cruces* d'un document de l'any 1035 era el cap de Creus. Tanmateix el topònim és farà servir com a prova en un litigi entre Cadaqués i Roses en el segle XVII.

Per la seva banda Marca ressenya part d'un document de l'any 1030: “*Al final de la terra venuda es senyalen unes rades que hi entren, entre les quals no són desconegudes la que s'anomena 'Caput crucis et alius quem dicunt Kadachers'. Aquestes són les paraules del document estès l'any trenta-tresè del rei Robert.*”⁽⁸⁾ Marca distingeix clarament dos llocs separats i diferents, un el cap de Creus i l'altre que diuen de Cadaquers, i és possible que pensi que la rada de cap de Creus sigui la cala Fredosa i no la Jugadora, puix és la primera la que figura en el mapa de l'edició original de la *Marca Hispànica*.

L'aleshores bisbe de Conserans, Pierre de Marca, vingué a Catalunya com a visitador enviat pel rei Lluís XIV, del 1644 al 1651, i com que coneixia el país –havia nascut vora Pau– sembla més difícil que caigui en alguns errors d'interpretació que per aquesta raó són més fàcilment atribuïbles al seu editor Baluze. Fou en la seva visita quan obtingué, sembla que amb violència, els papers de Pujades.⁽⁹⁾

Quan, suposadament, Baluze escriu que els francesos anomenen Cadaqués amb la forma *Capdequier* segurament es basa en un document d'Arles que publicà a la *Marca hispanica* (apèndix núm. DXXV) que comentarem més endavant. Potser, a més, d'aquest document en vingué la notícia –acceptada a França i emprada posteriorment en la cartografia militar– que el lloc de Cadaqués s'anomenava *Capdequier*. Marca, però, en el seu Llibre primer, escriu *Cadaques* per citar el conegut port i poble del mateix nom, és a dir, ni més ni menys que el nom actual.⁽¹⁰⁾ També es llegeix *Cadaques* en el mapa de l'edició original de la *Marca Hispànica* del 1688.⁽¹¹⁾

Josep Rahola ens diu que el topònim s'escrigué *Cadaquers* per espai de molts anys –segles diríem, més pròpiament– i així es veu escrit “*a la vella documentació dels segles XII, XIII, XIV, i XV i fins i tot en alguns del XVI. Sense anar tan lluny, però en documents a l'Arxiu de l'Ajuntament dels segles XVIII i algun del XIX, a l'orla que volta l'escut dels segells que tenia en aquells anys, hom hi pot llegir "lo Castell de Cadaquers". Inscripció que és*

7. Anno MXXX. Hugo Comes Emporitanus & uxor ejus Guisla cum Pontio eorum filio, tum Gauzfredus Comes Ruscinonensis & frater ejus Sonierius, vendiderunt Petro Abbati monasterii sancti Petri Rodensis quasdam terras eremas sitas circum ipsum monasterium; intra quarum limites ponunt Caput crucis, alibi dictum montem crucis, hodie vulgò “Cap de creus”, & Kadachers, quod Franci vocant “Capdequier”. (*Marca hispanica*, col. 435).

8. Fines terrae venditae designet & portus qui se ad illam insinuant, inter quos non obscuri sunt qui vocatur Caput crucis & alius quem dicunt Kadachers. Haec enim sunt verba instrumenti confecti anno XXXIII. Roberti Regis. (*Marca hispanica*, Llibre I, col. 96; també ICART, Joaquim, op. cit., 1965, pàg. 111).

9. MUNDÓ, Anscari, op. cit., pàg. 294.

10. celeberrimum portum Cadaques cum oppido cognomine (*Marca hispanica*, col. 10).

11. Reproduïda en l'edició catalana d'ICART, Joaquim, (1965) entre les pàg. 110 i 111.

igual que la que hi ha, també, a l'orla dels segells emprats pel Consell de la vila en els segles XVI i XVII. Això vol dir que malgrat el canvi experimentat pel nom de Cadaquers, les autoritats cadaquesenques –i probablement les oficials, car ho consentien–, el consideraven encara, a començaments del segle passat, com el veritable nom de la població”.⁽¹²⁾ Aquestes asseveracions del recordat historiador cadaquesenc demostren clarament que oficialment –conservant la terminació *quers*– el poble s’anomenà *Cadaquers* fins a principis del segle XIX. L’any 1261 ja trobem “*villa de Cadaquers*”,⁽¹³⁾ també *Cadaquers* el 1271⁽¹⁴⁾ així com en un altre document del mateix any;⁽¹⁵⁾ *Cadaquers* surt així mateix dues vegades en un document del 1396,⁽¹⁶⁾ i cinc vegades en un document del 1599.⁽¹⁷⁾

Per la seva part Marca ens dóna la prova –car així escriu el topònim– que a mitjan segle XVII el poble s’anomenava popularment Cadaqués. Però és que ja l’any 1261 Ponç Hug hi és esmentat com a *senyor de Cadaques*,⁽¹⁸⁾ i l’any 1279, en citar l’església, aquesta consta com “*ecclesia de Cadaqués*”,⁽¹⁹⁾ el 1280 un document sembla portar la grafia *Cadaques*,⁽²⁰⁾ i també es llegeix *Cadaqués* en la Crònica de Desclot i sobretot en la de Muntaner;⁽²¹⁾ o *super castris de Quadaques* el 1326,⁽²²⁾ així com *Cadaqués* l’any 1382;⁽²³⁾ i en *lo port de Cadaqués* el mateix any;⁽²⁴⁾ *Cadaqués* l’any 1554;⁽²⁵⁾ també en un pergamí de la comtessa d’Empúries de 1602 hi surt quatre vegades *Cadaqués* i vuit *Cadaquers*,⁽²⁶⁾ i l’any 1606 Pujades escriu *cap a Cadaqués*⁽²⁷⁾ o *tocaren les galeres a Quedaqués* l’any 1608;⁽²⁸⁾ *Cadaquesium* es llegeix el 1655 en el

12. RAHOLA i SASTRE, Josep, *Etimologia del nom de Cadaqués*, “Sol Ixent”, Cadaqués 1983.

13. ALART, Julià-Bernat, *Inventari de la llengua catalana*, B-39, (14 vols, manuscrit, Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, Perpinyà).

14. ALART, Julià-Bernat, *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne*, Perpinyà 1874, pàg. 306.

15. MIRET i SANS, Joaquim, “Itinerari de Jaume I, el Conqueridor”, Barcelona 1918, pàg. 450.

16. MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, “Noticias Históricas”, vol. XII, Olot 1902, pàg. 575.

17. RAHOLA i TREMOLS, Frederic, *Algunas noticias acerca de las antiguas comunidades de pescadores en el Cabo de Creus*, Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1904, vol. VIII, pàg. 481.

18. Arxius dels Pirineus Orientals, B-16, f.º 30; citat per COROMINES, Joan, *Onomasticon Cataloniae*, vol. III, BI-C, Barcelona 1995, pàg. 173.

19. RIUS i SERRA, Josep, *Rationes Decimarum Hispanie (1279-1280)*, “De Archydiachonatu Impuritano (1279)”, Barcelona 1946, pàg. 81.

20. RAHOLA i TREMOLS, Frederic, *op. cit.*, 1904, vol. VIII, pàg. 484. És una traducció al català de principis del segle XX del document llatí i no sabem si originalment el topònim era escrit amb aquesta grafia.

21. DESCLOT, Bernat, *Llibre del Rey En Pere*, Ed. Selecta, Barcelona 1983, segona edició, pàg. 577.

MUNTANER, Ramon, *Crònica*, Ed. Selecta, Barcelona 1983, segona edició, pàg. 787, 788, 789, 791.

22. FINKE, Heinrich, *Acta Aragonensia*, Berlin/Leipzig, 1908, vol. II, pàg. 833.

23. RUBIÓ i LLUCH, Antoni, *Diplomatari de l’Orient. Català*, Institut d’Estudis Catalans, 1947, pàg. 573.

24. ALART, Julià-Bernat, *Inventari de la llengua catalana*, (14 vols., manuscrit, Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, Perpinyà).

25. MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, *op. cit.*, vol. XI, Olot 1901, pàg. 469.

26. RAHOLA i TREMOLS, Frederic, *op. cit.*, 1904, vol. VIII, pàg. 485-7.

27. PUJADES, Jeroni, *Dietari II*, Barcelona 1975, f.º, 29vº, pàg. 36.

28. PUJADES, Jeroni, *Dietari II*, Barcelona 1975, 142vº, pàg. 82.

revers d'una medalla que féu fer Lluís XIV, en commemoració de la presa de Cadaqués pels francesos.⁽²⁹⁾

Malgrat això, a França –com hem vist– és emprat el topònim *Capdequier*⁽³⁰⁾ que significa *Cap de roques*, que en el document d'Arlès ja apuntat (*Marca hispanica*, Ap. DXXV) fou segurament identificat amb un port del cap de Creus.

En els gravats militars fets pels nostres veïns, aquest topònim es convertirà indistintament en *Capdequers*, *Cadaqués*, *Cap d'Aques*, o *Catxaques* al llarg del segle XVII i XVIII⁽³¹⁾ en relació amb el poble de Cadaqués. També en una làpida de l'any 1650 vora el Cossi de la Reina, a la Ciutadella de Roses, hom hi llegeix *Capdeques*.⁽³²⁾

Marca sabia que l'any 1030 en el document ja citat⁽³³⁾ el lloc s'anomenava *Kadachers*⁽³⁴⁾ com un altre port entre els més capaços d'aquesta costa⁽³⁵⁾ i possiblement tampoc desconeixia la majoria de les altres variants d'aquest nom com eren *Quadachers*,⁽³⁶⁾ *Quadaqueriis*,⁽³⁷⁾ *Cadacheriis*,⁽³⁸⁾ o *Cadaqueriis*, el 1229,⁽³⁹⁾ el 1309,⁽⁴⁰⁾ i el 1362,⁽⁴¹⁾ i encara citat així tres vegades més en un document del 1396,⁽⁴²⁾ segurament prou que maldava per a encaixar-hi d'alguna manera el *Capdequier* car disposava d'un instrument

29. BOTET i SISÓ, Joaquim, *Geografia General de Catalunya*, "Provincia de Gerona", s/d 1911, pàg. 451.

30. *Mal denominación que algunos han creído encontrar en ella una base etimológica para el nombre de Cadaqués, cosa que según nuestro modesto parecer ha de desestimarse absolutamente. Nuestras investigaciones sobre el pasado de la vila, los trabajos publicados como resultado de las mismas, el haber nacido en ella y oír de nuestros mayores ciertas opiniones referentes a este asunto con su comprobada base, también, con más visos de verosimilitud, nos dan cierta autoridad para no aceptar esta denominación, como una base etimológica. Fué una errónea interpretación francesa del nombre de Cadaqués, y nada más.* (RAHOLA i SASTRE, Josep, *Cadaqués en el siglo XVII*, Revista de Girona, núm. 25, 1963, pàg. 31. També citat per CATALÁ ROCA, Pere, *Els castells catalans*, vol. II, Barcelona 1969, pàg. 371).

31. RAHOLA i SASTRE, Josep, *op. cit.*, "Sol Ixent" Cadaqués 1983.

32. BADIA-HOMS, Joan, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B, Alt Empordà, Girona 1981, pàg. 238 i fotografia.

33. El document és publicat a *Marca hispanica*, apèndix, núm. CCII.

34. *Cadachers* en un document de l'any 1228 també citat per MARCA, Pierre de, a *Marca hispanica*, col. 42.

35. *Et infra hos terminos sunt porti majores, id est, Port-long, & alium quem vocant Chulib, aliumque qui vocatur Caput crucis, & Port ligad & alium quem dicunt Kadachers, usque in terminum de Port Iunguis, & alii multi, sive majores, seu minores, qui infra istos sunt, quos enumerare longum est.* (*Marca hispanica*, col. 1043).

36. RAHOLA i SASTRE, Josep, "Cadaqués a l'edat mitjana", *Revista de Girona*, núm. 84, 1978 –que cita l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Reg. 2.238, fol. II– diu que *la primera reial ordre signada pel nou rei (Martí que féu estada a Cadaqués el 18 de maig de l'any 1393) està datada en lo port de Quadachers.*

37. *ecclesia de Quadaqueriis*, RIUS i SERRA, Josep, *Rationes Decimarum Hispanie (1279-1280)*, "De Archydiachonatu Impuritano (1280)", Barcelona 1946, pàg. 94.

38. *Castri nostri de Cadacheriis* citat l'any 1316 en un document del comte Malgaulí. (FLÓREZ, Enrique, *España Sagrada*, vol. 44, pàg. 47).

39. *castrum nostrum de Cadaqueriis* (RAHOLA i SASTRE, Josep, *Cadaqués en la Edad Media. Infeudación y "batllia" del castillo y vila, en el siglo XIII*, "Canigó", núm. 45, Figueres, 1958).

40. Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona, VIII, pàg. 279; citat COROMINES, Joan, *Onomasticon Cataloniae*, vol. III, BI-C, Barcelona 1995, pàg. 173.

41. "Ste. Marie de Cadaqueriis", ALSIUS i TORRENT, *Nomenclator geográfico histórico de la provincia de Gerona*, Associació Literària de Girona, 1882, pàg. 125.

42. MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, *op. cit.*, vol. XII, Olot 1902, pàg. 572, 574, 576.

que esmentava un lloc relacionat amb aquest topònim als envolts del poble, on hi hauria una església/capella dedicada als sants Abdó i Senén.⁽⁴³⁾ És aquest el primer i únic document conegut on és esmentat el nom de *Capdequier*, malgrat que Josep Pla –seguit per Coromines– digui que no hi ha cap instrument amb aquest topònim.⁽⁴⁴⁾ Coromines cita la grafia *cap de Quiers* que usà el nunci Nicolini l'any 1686.⁽⁴⁵⁾

Marca no va poder situar el document damunt del terreny, però bé que ho intentà, segons es desprèn de les investigacions que va fer i que ens detalla en la nota que annexa a l'encapçalament del text.⁽⁴⁶⁾

El contingut del document és la narració llegendària del trasllat de les relíquies dels sants Abdó i Senén de Roma a Arlès per part de l'abat Arnulf, amb les conseqüents peripècies marítimes que abocaren en l'abandonament de la ruta prevista a causa dels elements desfermats i la miraculosa recalada salvadora en un port que fou el que els habitants del lloc anomenaven *Capdequers*. En memòria del miracle fou edificada una església/capella en honor dels dits sants que ja no es troben en aquell indret.⁽⁴⁷⁾

Avui sabem que aquella església/capella fou la de l'actual fossar de Portlligat⁽⁴⁸⁾ i per tant no és difícil deduir que l'arribada dels naufrags tingué lloc segurament en aquella cala o bé a la vora.⁽⁴⁹⁾ El topònim de cap de Roques (*Capdequier*) es podria identificar així amb el cap de Creus, relacionant aquest amb el port salvador. No tindria sentit ací relacionar *Capdequier* amb Cadaqués en haver-se construït l'església/capella a Portlligat.

La cristianització d'aquesta rodalia és molt antiga i segurament té les seves arrels en l'eremitisme monàstic. Les ruïnes dels Conventets, a poca distància de Portlligat, vora el puig Alt Petit, en podrien ésser un testimoni.⁽⁵⁰⁾ I encara reforçaria més aquesta possibilitat el que les restes esmentades es

43. Aquest document d'Arlès –del qual ja hem fet esment– és la *Narratio de translatione reliquiarum Sanctorum Abdon & Sennen ad monasterium Arulense*, publicat a l'apèndix núm. DXXV de la *Marca Hispànica*.

44. ...el nom “cap de quers” no es troba en cap paper. (PLA, Josep, Cadaqués, 1947, ed. 1970).
...comença per haver-hi la greu raó que ja hi objectà Pla: no sols no es troba enlloc escrit “Cap de Quers”, sinó que... (COROMINES, Joan, *Onomasticon Cataloniae*, vol. III, BI-C, Barcelona 1995, pàg. 174).

45. *Revue Hispanique*, París 1894-1935, vol. LXVII, pàg. 244.

46. *Marca hispanica*, col. 1449.

47. & sic feliciter applicuerunt ad portum nominatum ab incolis Capdequers, ubi ad memoriam dicti miraculi sita fuit quaedam Ecclesia seu capella in honore dictorum sanctorum non longè ab illo loco. (*Marca hispanica*, col. 1452).

48. –San Abdón y San Senén– Ermita muy antigua situada antes de llegar a Port-lligat, término parroquial y municipal de Cadaqués, obispado de Gerona. Hay unos retablos bastante notables. En el año 1681 los Cónsules de Cadaqués contribuyeron con un tanto por cala por las obras verificadas en dicha capilla. En el año 1699 conceden igualmente parte por cala á esta iglesia en disminución de “aquellas doce doblas que prengué la vila l'any 1694 per pagar á los francesos.” (MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, op. cit., vol. XVI, Olot 1908, pàg. 261).

49. Una tradició cadaquesenca situa l'esdeveniment a la punta d'es Vaillet (o den Baillet) a la costa sud de la badia de Portlligat. (RAHOLA i ESCOFET, Gaietà; RAHOLA i SASTRE, Josep, *La marina mercant de Cadaqués*, Girona 1976, pàg. 7 i 25).

50. BADIA-HOMS, Joan; CARRERAS VIGORÓS, Enric; BOFARULL GALLOFRÉ, Benjamí; PIÑERO COSTA, Miquel-D., *Un testimoni de poblament medieval a la zona del Cap de Creus*, infra “La península del Cap de Creus i la serra de Verdera”, Actes de les IV Jornades de la Institució Catalana d'Història Natural, Port de la Selva 1992, editades a Figueres l'any 1995, pàg. 151-159.

poguessin associar a un suposat temple de culte dedicat a sant Antoni.⁽⁵¹⁾ Cal tenir present que no gaire lluny, en l'àrea del Pení, dins del terme municipal de Roses, l'establiment monàstic en època visigòtica hi és present.⁽⁵²⁾

És evident doncs que el cap de Creus, abans que s'hi gravessin i/o plantessin les creus que li donaren el nom actual, és a dir, abans d'ésser cristianitzat, es pogué anomenar perfectament *cap de Roques* i difícilment un altre nom li escauria més bé.

Dit això hom pot pensar que després que un monjo anònim escrivís la narració d'Arlès –molt possiblement en el segle XIII– es va produir una confusió i fos acceptat que el port d'arribada de les relíquies i la vila o castell de Cadaqués –llavors ja un embarcador important– eren un mateix lloc. D'ací podria arrencar aquesta interpretació que els francesos varen fer servir durant segles.

L'instrument d'Arlès no presenta cap mena de datació i Marca ignorava l'època en què visqué l'abat Arnulf, com ens fa saber en la seva nota.⁽⁵³⁾

En no poder situar cronològicament el document en l'apèndix⁽⁵⁴⁾ Marca o Baluze l'intercalaren entre la majoria d'instruments de la segona meitat del segle XIII, segurament perquè tenien motius per a creure que fou redactat en aquella època. Potser també ho podria recolzar el fet que l'indret de la Jonquera que el text esmenta *venit ad quendam locum nominatum la Ionquera*⁽⁵⁵⁾ és comparable amb el de la *Gesta Comitum Barcinonensium* que sabem és dels envolts de l'any 1290.⁽⁵⁶⁾

En la seva nota Marca ens assabenta també que en el *Martirilogi hispànic* –el dia 30 de juliol– consta que el trasllat [de les relíquies] es féu en temps de l'emperador Carlemany⁽⁵⁷⁾ [anys 747-814].⁽⁵⁸⁾ Aquesta notícia, evidentment falsa, mai podia fer referència al temps de l'abat Arnulf, ni a la sortida de les relíquies de Roma, i menys a la posterior arribada al cap de Creus (*cap de Roques*).

Santa Maria d'Arlès fou fundada per l'abat Castellà –un hispà fugitiu com Atala, Agobard i altres, de les represàlies de la fracassada expedició de Carlemany a Saragossa el 778– sobre les ruïnes d'unes termes romanes, a poca distància del

51. BOTET i SISÓ, Joaquim, *op. cit.*, pàg. 450, diu –sense cap altra referència– que *sembla hi havia per la banda de Port-lligat, una ermita o capella dedicada a Sant Antoni*.

A la banda nord de l'entrada a la badia de Portlligat hi ha la platja de Sant Antoni Sena, (de Sant Abdó i Sant Senén abans de corrompre's el mot, segons RAHOLA ESCOFET i RAHOLA TREMOLS, *op. cit.*, 1976, pàg. 425). Cal preguntar-se, però, si aquest topònim no faria referència també en part a la notícia anterior.

52. CARRERAS i VIGORÓS, Enric; BADIA-HOMS, Joan; GAY i FUMADÓ, Pere; PIÑERO i COSTA, Miquel-Dídac, "L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà", *infra Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 32, Figueres 1999, pàg. 83-97.

53. *Cum invenire non possem tempus quo vixit Arnulfus Abbas Arulensis, ac propterea difficile esset certò definire quando gentium facta sit ista translatio. (Marca hispanica, col. 1449).*

54. *...malui narrationem istam ponere extra ordinem in calce hujus appendicis quàm eam in loco fortasse non suo collocare. (Marca hispanica, col. 1449).*

55. *Marca hispanica*, col. 1452.

56. Escrit vora l'any MCCXC per un monjo de Ripoll. Aquest escrit en la *Marca hispanica* col. 571 –on es descriuen fets de l'any 1285– fa també una referència semblant del lloc de la Jonquera: *venerunt usque ad locum Ionquera publicè nuncupatum*.

57. *...nollem autem pro veris ea amplecti quae de illa leguntur in Martyrologio Hispano, ubi ad diem 30. Iulii ista dicuntur evenisse tempore Karoli M. Imperatoris.. (Marca hispanica, col. 1449).*

58. *... né selon toute vraisemblance, ainsi que l'a montré une étude récente, en 747 (et non comme on l'admet couramment en 742), Dossiers de l'Archéologie, núm. 30, 1978, pàg. 6.*

lloc dit *els Banys*, avui Amélie-les-Bains, al Vallespir.⁽⁵⁹⁾ L'any 821 li fou atorgat un privilegi reial per part de Lluís el Pietós a favor de l'abat Castellà.⁽⁶⁰⁾

L'epitafi de l'abat Arnulf d'Arlès que Marca reproduceix al final del text del document assegura que la tradició oral atribueix a Arnulf el trasllat de les relíquies d'Abdó i Senén –popularment coneguts a Catalunya com sant Nin i sant Non– des de Roma,⁽⁶¹⁾ fet totalment contradictori amb la notícia que també dona Marca segons el martirilogi hispànic citat més amunt.

En el mateix epitafi hi consta el dia i el mes de la mort de l'abat Arnulf (24 d'octubre)⁽⁶²⁾ però no l'any, per desgràcia de Marca, que llavors intentà deduir aproximadament a través de dos documents⁽⁶³⁾ que es reproduïen en l'apèndix.⁽⁶⁴⁾

Actualment ho tenim més fàcil car sabem que Arnulf fou l'abat de Santa Maria d'Arlès de l'any 957 al 963.⁽⁶⁵⁾

El primer dels dos documents a què es refereix Marca que daten de l'any 994⁽⁶⁶⁾ (*XI kalendas aprilii anno quinto quod coepit Rodobertus regnare in Francia*) fa referència a un judici que tingué lloc davant l'església de Sant Martí de Tordera⁽⁶⁷⁾ on triaren tres testimonis que juraren damunt dels sagraments i dels sants màrtirs Abdó i Senén.⁽⁶⁸⁾ Qui sap si aleshores les relíquies dels màrtirs es trobaven en aquesta església –sufragània d'Arlès– amb ocasió del judici o bé hi tenien una dedicació.

El segon document és datat l'any 1036 (*VIII Idus Decembris anno VI. regnante Henrico Rege*) i esmenta també un judici que tingué lloc a Santa Maria d'Arlès, en el qual *uns terços* són donats al monestir d'Abdó i Senén.⁽⁶⁹⁾

Marca, en les seves recerques, s'informà que a l'església de Sant Salvador del mont Amiato, a l'altar dedicat a Sant Martí –en el mateix any 1063 en què s'esdevingué el judici d'Arlès que acabem de citar– constava que hi havia les relíquies dels sants Abdó i Senén. Així mateix trobà que Ughellus digué que els parmesans els tenien imaginàriament a l'església de la seva

59. CAZES, Albert, *Le Roussillon Sacré*, "Conflent", 1977, pàg. 5.

60. MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, *op. cit.*, vol. XXIV, Olot 1915, pàg. 105 i vol. VII, apèndix I.

61. *Ille quidem sanctas Romanis vexit ab oris / Sancti reliquias Sennen Martyris & Abdon. (Marca hispanica col. 1453).*

62. *Ergo Kalendarum nono cum pace Novembris / Spiritus illius seculo migravit ab isto. (Marca hispanica col. 1453).*

63. *Ceterum illam esse antiquam facile colligitur ex titulis CXLIII. & CCXVI. ejusdem appendicis, ex quibus constat creditum fuisse aevo Roberti & Henrici Regum Franciae corpora sanctorum Abdon & Sennen custodita fuisse in monasterio Arulensi. (Marca hispanica, col. 1449).*

64. *Marca hispanica*, cols. 948-950 i 1063-1064.

65. MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, *op. cit.*, vol. XXIV, Olot 1915, pàg. 106.

66. També MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, *op. cit.*, vol. XXIII, Olot 1913, pàg. 219, en canvi CAZÈS, *op. cit.*, pàg. 16, redueix la data d'aquest document a l'any 993.

67. *...congregati ante Ecclesiam sancti Martini, qui situs esse videtur in saepe jamdicto alode Tordarias... L'església de Sant Martí de Torderes, al Vallespir, ja és citada en un precepte del 899 (Vegi's ABADAL i de VINYALS, Ramon d', *Catalunya Carolíngia*, vol. II, Barcelona 1952, pàg. 373).*

68. *...& elegerunt inter se tria testimonia qui supradictum sacramentum in jamdicta Ecclesia sancti Martini supra ejus altare sive supra sanctos martyres Abdon & Sennen manibus juraverunt...*

69. *...dono Domino Deo corporibusque sanctis qui in praelibato quiescunt monasterio, quorum gloriosa nomina sunt Abdon videlicet & Sennen, ut jure perpetuo integriter possideant supra annotatam tertiam partem...*

catedral. No és estrany que Marca, després d'aquestes informacions i a fi d'evitar malentesos, hi digués la seva: era veritat que ell havia vist el monument al monestir d'Arlès.⁽⁷⁰⁾ (Figura 1) I encara esmentant una carta de l'abat Helerpic a Carles el Calb [l'any 869] en relació al saqueig d'Arlès per part dels normands, diu que Miquel Lotus la publicà en un opuscle sobre el trasllat dels sants Abdó i Senén.⁽⁷¹⁾

Deixant apuntat que *Capdequier* podria ésser el nom precristià del cap de Creus i que els seus derivats emprats en la cartografia militar francesa feren servir el topònim fent referència al poble de Cadaqués, va tenir pes etimològicament –no debades així s'ha cregut tradicionalment entre els habitants de la vila– que *Kadachers* / *Cadacheriis* / *Quadachers* / *Cadaquers* / *Cadaqués* tingués el significat d'un lloc rocós poblat de càdecs o uns càdecs en un terreny rocós.

Donarem tres exemples que mostren abastament que aquesta accepció ha estat abonada populísticament:

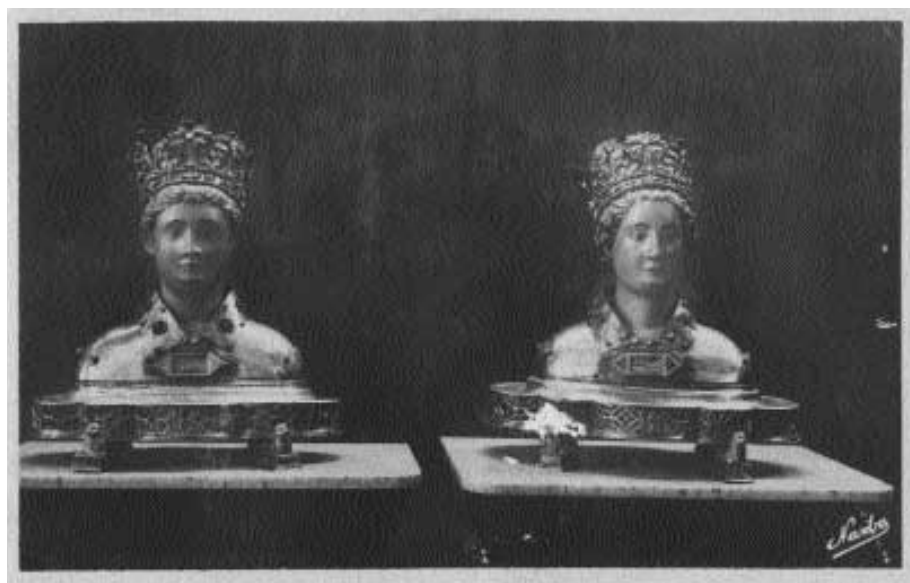

Figura 1

70. *Contrà in actis consecrationis Ecclesiae sancti Salvatoris de monte Amiato in diocesi Clusina reperio eos qui consecrationem illam peregerunt anno MXXXVI. Adnotasse in altari sancti Martini posita fuisse corpora sanctorum Abdon & Sennen. "To.3. Italiae fac. pàg. 718". Eadem se habere putant Parmenses in Ecclesia sua cathedrali, ut tradit Ughellus. Monumenta monasteri Arulensis mihi videntur esse certiora. (Marca hispanica, col. 1449).*

MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, *op. cit.*, vol. XXIV, Olot 1915, pàg. 285-286) dóna el text gravat en els busts de plata que contenen les relíquies dels sants, fets a Perpinyà els anys 1425 (Abdó) i 1440 (Senén) a més de bibliografia sobre el seu trasllat.

71. *Abbas Helerpicus in epistola data ad Karolum calvum Regem, quam publicavit Michaël Lotus Dominicanus. In libello de translatione sanctorum Abdon & Sennen. (Marca hispanica, Llibre III, col. 328; traducció ICART, Joaquim, op. cit., pàg. 408).*

Francisco de Zamora ens diu: “*Por la mañana, antes de salir, vimos el pueblo, advirtiendo que pudo tomar su origen de nombre de la planta que ellos llaman càdec, ('càdachs' al manuscrit) de que tanto abunda el territorio; es lo que llaman cedra, cuyo fruto llevamos*”.⁽⁷²⁾ Zamora passà per Cadaqués el dia 27 de gener de l'any 1790. És interessant constatar l'abundor de càdec que esmenta, planta que a causa dels continuats incendis d'anys passats està en perill d'extinció; solament en algun racó marginal, entremig d'un alt aflorament rocós o a la vora d'una fresca fondalada, ens és avui donat de veure com a penes sobreviu.

Josep Rahola recorda que: “*quan tenia vuit o nou anys, un dia anant al mas dels Rabassers acompanyant al pare que anava a visitar un malalt –car fou el metge de la vila– a l'arribar a un cert lloc de l'antic camí, el pare assenyalant-me un arbre, mes aviat un petit arbust, em digué:*

¿Veus aquell arbre? Doncs d'ell ve el nom de Cadaqués.

–I quin nom té – vaig preguntar-li–

–Es un càdec– va contestar-me.

Hem de creure que el que ell em va dir a mi, ho deuria sentir a dir als seus avantpassats.”⁽⁷³⁾

Aquest record de Rahola creiem que pogué tenir lloc al final de la primera dècada del passat segle.

Joan Amades publicà la història contada per Teresa Raban de Cadaqués l'any 1922: “*Era un paratge abundant en càdec o sia ginebres. Un capità de nau tenia molt dolor i es féu el propòsit d'atracar en una platja on hi hagués ginebres. En passar per Cadaqués els semblà veure'n. Tres homes amb una barca s'hi acostaren, i en comprovar que allò que veien eren càdec cridaren als de bord: –Càdec és–*”.⁽⁷⁴⁾

Joaquim Botet i Sisó apunta que *Cadaquers* és paraula composta de cap de quers o cap de roques.⁽⁷⁵⁾ El mateix pensa Antoni Griera.⁽⁷⁶⁾ En canvi Pere Català abona contra la tesi dels filòlegs que pretenen que el nom de Cadaqués prové de *cap de quers* puix que, segons diu, “*no consten formes primitives del nom que justifiquin semblant criteri*” i l'accepció *paradoxalment populista* arrenca del mot *càdec*, arbust semblant al ginebre.⁽⁷⁷⁾ Enric Moreu també sembla acceptar-ho.⁽⁷⁸⁾ Joan Bastardes pensa que seria

72. ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona 1973, pàg. 349.

73. RAHOLA i SASTRE, Josep, *op. cit.*, “Sol Ixent”, Cadaqués 1983.

74. AMADES, Joan, *Folklore de Catalunya. Rondallística*, Barcelona 1950, pàg. 1532. També citat per CATALÀ ROCA, Pere, *op. cit.*, vol. II, Barcelona 1969, pàg. 371, nota 13.

75. BOTET i SISÓ, Joaquim, *op. cit.*, s/d 1911, pàg. 448. Segons COROMINES, Joan, *Onomasticon Cataloniae*, vol. III, BI-C, Barcelona 1995, pàg. 174, d'aquí va passar a l'ALCOVER/MOLL.

76. *Cadaquers equivale a Cap de Quers, punta de rocas* (GRIERA, Antoni, “Nombres de santo y de lugar de la Diócesis de Gerona”, *Boletín de Dialectología española*, vol. XXIX, 1951, pàg. 27).

77. CATALÀ ROCA, Pere, *op. cit.*, vol. II, Barcelona 1969, pàg. 366.

78. Una planta pròxima de les precedents planteja un problema als etimologistes: és evident que si “*Cadaquers*” no ve de “*quers*” (roques), l'explicació mitjantçant un col·lectiu derivat de “*càdec*”, arbust ginestrós, esdevé perfectament acceptable –caldría aleshores adoptar la grafia *Cadequers* (“*Kadachers*” documentat el 1030). (MOREU-REY, Enric, *Els nostres noms de lloc*, 1982, pàg. 62).

preromà.⁽⁷⁹⁾ Coromines no es deixa convèncer pel *cap de Roques*⁽⁸⁰⁾, però mostra certa manca de decisió per a donar suport al que diu el poble.⁽⁸¹⁾ És evident però, que el topònim no pot filològicament –segons diu– tenir una explicació etimològicament convincent.⁽⁸²⁾ Poc després però ja només parla d'un origen indoeuropeu preromà del nom⁽⁸³⁾ i anys després torna a una etimologia a base de *quer* (KATA KARIOS, *all llarg de les roques o damunt de les roques*) –ja apuntada per Bastardes– que finalment sembla donar com a vàlida.⁽⁸⁴⁾

79. En canvi seria d'època preromana la formació de topònim “Cadaque(r)s”. Hom podria conjecturar que aquest nom va ésser donat al port dels grecs d'Empúries, si s'admet, cosa que no és tampoc fàcil, que el primer element del topònim representa la preposició grega “KATÀ”. El topònim voldria dir “entre roques”, “en el roquissar”. Però aquestes coses no s'han de creure sense proves. (BASTARDES i PARERA, Joan, Nota sobre la toponímia catalana en els documents anteriors al segle XII, “Societat d'Onomàstica”, Butlletí Interior, II, any 1980, pàg. 7).

80. Es repeteix pertot que “Cadaqués” ve de “Cap de Quers” –cap de roques–, etimologia especiosa, que no puc rebutjar del tot, però que després de 50 anys de pensar-hi no m'ha convençut mai; ja el 1932 estiguérem d'acord amb Fabra i Casacuberta a rebutjar, per aquestes raons, el canvi ortogràfic en “Cadaquers” que hom ens suggeria de proposar, en la Ponència d'ortografia toponímica de l'IEC i de la Generalitat. Si aquesta fos l'etimologia, fóra incomprensible la unanimitat amb què el nom apareix en la documentació medieval escrit “Cad-” i mai “Capd-” o “Caput de”, i també la grafia ja antiga amb “-daq-” i no “-deq-”; sense comptar que Cadaqués és una vila, no pas un cap, i que es troba en una badia, no pas en una punta de la terra: si es vol, en una península on hi ha el Cap de Creus, però encara ben lluny d'aquest cap. (COROMINES, Joan, Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana, vol. II, Barcelona 1981, pàg. 384).

81. Ara bé que les muntanyes de la península, despulades de bosc i arbreda, però atapeïdes de matissar, són plenes de ginebres, és un fet innegable (que tinc molt observat recurrent-les) i realment característic. No seria “Cadaquers” uns “ginebrars” derivat de “càdec”? No nego que la idea fora de mal demostrar, i em guardaré certament de donar-la com a gens segura, per molt que tinguem en compte que el càdec ha donat noms de poblacions tan conegudes i importants com “Cadanet” i “Montcada”. (COROMINES, Joan, Diccionari..., vol. II, Barcelona 1981, pàg. 384).

82. Generalment es creu que “càdec” és una variació fonètica secundària de “cade”, tal com “tavec” de “tave” TABANUS, “ràfec” / “rafe” o el dialectal “ràvec” (BDC v,25; XIX, 197) per “rave”, i no es gaire convincent creure que és pogués partir d'una variant així secundària per formar el nom ja medieval d'un poble sempre gran. Però no pas absurd. I ni absurd ni forçat fora cercar una relació directa entre la “-c-” de “Cadaqués” i la velar del tipus baltoeslau “kadakas-kadagys-kadik”. És clar que és una idea audaç, però es podria suggerir que, contra les aparences, “càdec” amb “c” no fos tan secundari com creïem, i coexistís amb “cadan-” des dels orígens de la llengua. Es clar que de tota manera això resta incert, i que és aventurat, sense altra base que aquesta hipòtesi i aquesta etimologia toponímica, suposar que l'indoeuropeu superposat al lígur transmetés junt amb la formació “CATAN-” una forma concurrent “KATA(K)K” més pròxima a les formes del bàltic. Però tenim dret a llançar la idea quan, al cap de tants anys de pensar-hi, l'origen del nom “Cadaqués” ha restat un enigma, sense cap etimologia raonable; i amb una estructura tan llarga i massissa, una explicació o altra se li hauria de veure. (COROMINES, Joan, Diccionari..., vol. II, Barcelona 1981, pàg. 384).

83. COROMINES, Joan, Diccionari..., vol. VII, Barcelona 1987, pàg. 193.

84. ...veig ara molt preferible partir d'una base no suposada, en frase coneguda, i pertanyent als més antics navegants d'altura que freqüentaren aqueixes costes. Que sovint devien refugiar-se en aquest port de la part més prominent i més tempestuosa: els grecs foceus, massaliotes, en camí de Rodas (Roses) i Empòrion, per seguir cap a les Balears, o al llarg de la terra hispànica....

...aquest nostre “Cadaqués” seria, doncs, el port KATA-KAIRUS.

..En el Baix Imperi i temps visigòtics, les tripulacions hispanoromanes, sentint-ho a llurs camarades hel·lenístics, a elles, que no sabien el grec, CATACAIROS se'ls anà convertint en el nom propi del port al·ludit. Notem que l'evolució fonètica d'aquesta base fins a “Cadaquers” és perfecta, irreprotxable; car, si bé aquests no parlaven el grec, no deixarien d'entendre'l una mica, i tractaren la “C” de “CAIROS”, com a inicial de mot que era, la qual en romànic no se sonoritzava..

..Un hel·lenisme toponímic en terra catalana. No hi pot haver escrípol, essent a les costes. N'hi ha tot un rosari. (COROMINES, Joan, Onomasticon Cataloniae, vol. III, BI-C, Barcelona 1995, pàg. 173-175).

Per la seva part Ernesta Sala es reafirma en l'etimologia popular del topònim.⁽⁸⁵⁾

EL CAP DE CREUS

“At si litora legas, a Cervaria proxima est rupes quae in altum Pyrenaeum extrudit...”⁽⁸⁶⁾ Aquesta roca expulsada del cim dels Pirineus, que resseguint la costa es troba vora Cervera, possiblement és l'illa Encalladora, senya que com el seu nom indica seria ben coneguda entre els navegants, que juntament amb l'illot de la Massa d'Oros i el mateix cap emergint enmig de la vegetació formarien l'anomenat cap de Roques (*Capdequier*). Indret que en ésser cristianitzat s'hauria convertit en el cap de Creus.

El document més antic conegut que esmenta aquest lloc, bé que indirectament, és una donació del comte Gaufred d'Empúries a Santa Maria de Roses de l'any 976⁽⁸⁷⁾ on s'anomena el *portum cuius vocitatur Crux* com a límit oriental en les percepcions del delme del peix i dels drets dels derelictes per part de l'església de Roses. Possiblement aquest port seria el Portaló, ja a la mar d'Amunt, tenint en compte que vora aquell indret hi havia els límits territorials de Sant Pere de Rodes.

El document on realment és esmentat el topònim és de l'any 1030 –ja citat anteriorment– on el comte Hug I d'Empúries ven/dóna per quatre onzes d'or (*quator uncias de auro*) el territori de l'actual terme de Cadaqués a Sant Pere de Rodes.⁽⁸⁸⁾ Ací per primera vegada es fa esment del topònim cap de Creus, si bé també en relació amb un port: *aliumque qui vocatur Caput crucis*.

En aquest segon document únicament s'anomenen els ports més importants en sentit est-oest desde Portaló fins a Jóncols; com que se situa aquest port que s'anomena *Cap de Creus* entre Culip i Portlligat sembla que hauria d'ésser la cala Jugadora.

Un altre document on també s'esmenten els ports de cap de Creus (*..omnes portos quos vulgo singulares vocant a capite Portum Crucis*.) fa referència entre altres als drets del coral (*..qui voluerint corallum habere de Caput Crucis*..) i fou atorgat al monestir de Sant Pere de Rodes l'any 1116.⁽⁸⁹⁾

85. D'acord amb el pare del Sr. Rahola i Sastre, a principis de segle, metge de Cadaqués, quan parla dels càdec i un lloc de càdec seria, un Cadaquers, com un lloc de sures (en cadaquesenc, alzines sureres). Passada la Perafita, per la carretera, baixant a Cadaqués hi ha quasi un bosc d'aquelles alzines. Com que en cadaquesenc són sures, aquell espai es diu “Es Surers”. Crec, doncs, que no hi ha cap dubte en relació a l'etimologia. (SALA, Ernesta, “Comparació entre els topònims apareguts a *Onomasticon cataloniae* II i III de Joan Coromines, i el capítol “Toponímia” de la meua tesi doctoral *El parlar cadaquesenc* [Girona 1992], “Societat d'Onomàstica”, *Butlletí Interior* 93, juny 2003, pàg. 743.

86. MELA, Pomponi, *Chorografia*, (*De situ orbis*) II, 89, cap.VI. Escrita a la primera meitat del segle I dC.

87. Parcialment publicat per VILLANUEVA ASTENGO, Jaime, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XIV, Madrid 1850, pàg. 234-236.

88. *Marca Hispànica*, apèndix CCII, col. 1043.

89. MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc, *op. cit.*, vol. XXV, Olot 1917 pàg. 81-82 i vol. XIV, Olot 1904, pàg. 29-30. Reproduït parcialment. Cita la Col·lecció Moreau, vol. XLVIII, pàg. 1, Biblioteca Nacional de París.

El 1276 és citat com *Capud de Crou*.⁽⁹⁰⁾ En un instrument del segle XVIII aquest monestir reclama el delme de las *quatro Calas nombradas Culip, Portelló, Galladera y Colleró*.⁽⁹¹⁾

Marca esmenta el *magnum promontorium quod hodie nuncupatur caput de crucibus i també quod dicitur de crucibus, vulgò Cap de Creus*.⁽⁹²⁾ És significatiu que Marca digui *que avui es diu Cap de Creus* car pressuposa que abans tenia un altre nom. Ell mateix sembla aclarir la qüestió en donar la notícia –en una breu ressenya– de creus gravades i/o plantades (*defixas*) al cap de Creus que li donaren d'antic el nom actual: *...vocatumque antiquitus capud de crucibus, ut diximus, vulgò Cap de Creus, ob cruces in ejus fronte defixas, ut patet ex veteri instrumento monasteri; beatae Mariae Rhodensis dato tempore Hugonis Regis*.⁽⁹³⁾

No es coneix aquest vell document del temps del rei Hug, que regnà del 987 al 996, pertanyent a Santa Maria de Roses, que cita creus gravades i/o plantades al cap de Creus. El que sí coneixem és una d'aquestes possibles creus, gravada al coll de les Portes, vora d'un antic camí que segurament menava al cap i a les cales veïnes de Culip, Jugadora i Fredosa.⁽⁹⁴⁾ Per l'erosió i el context repicat que presenta la creu gravada es pot datar en època molt reculada i segurament més antiga que el document de Santa Maria de Roses que podria indirectament esmentar-la. (Figura 2) Coromines cita –sense donar-ne referències– la punta del cap *on els grecs havien plantat l'estàtua d'Aphrodite Kytheraia, després desbancada per la gran creu del CAPUT CRUCIS*.⁽⁹⁵⁾

Baluze, basant-se en dos documents publicats en l'apèndix de la *Marca hispanica*⁽⁹⁶⁾ que fan referència als límits de l'alou de Santa Maria de Roses, pensava equivocadament –com hem apuntat al començament d'aquest escrit– que el cap de Creus i la muntanya de Creus eren un mateix indret.

El primer document és la venda que el comte Hug I i el seu fill Ponç feren a la seva muller i mare Guisla, l'any 1035, entre altres, d'un alou a Roses que per llevar arribava fins a la “*muntanya de Creus*”: *Affrontat ipsum alodem de Rodas de parte oriente usque in ipso monte de Cruces*.⁽⁹⁷⁾ En la nota de Marca reproduïda per Baluze no es fa esment de l'afrontament i sí en canvi del preu pagat.⁽⁹⁸⁾

90. ALART, Julià-Bernat, *Études historiques et philologiques sur la langue catalane*, separata de la *Revue des Langues Romanes*, París 1881, pàg. 20.

91. GUITERT i FONTSERÉ, Joan, *Monestir de Sant Pere de Rodes*, Barcelona 1927, pàg. 97-99. Cita l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Lligam de papers provinents de l'Arxiu d'Hisenda de Girona.

92. *Marca hispanica*, Llibre I, col. 10 i 14.

93. *Marca hispanica*, Llibre I, col. 46.

94. Ens la mostrà Pere DONAT del mas de la Birba el 5 de juny del 1983. Situació GPS: 42 19 15 N- 03 17 53. Altitud s.n.m. 99 m. És encarada a l'est vers la punta del cap de Creus. Amida 63 cm el braç llarg, per 41 cm el curt, amb una amplada de 6-7 cm i una fondària de 1'5-2 cm. Va ésser insculpida amb una eina metàl·lica, potser una buixarda.

95. COROMINES, Joan, *Onomasticon*, vol. III, BI-C, Barcelona 1995, pàg. 175. També a la pàg. 466: *CAPUT CRUCIS, en genitui singular, de la gran Creu qui hi reemplaça un temple pagà, segons diuen, de Venus Cytherea*.

96. *Marca hispanica*, apèndix CCXV i CCLII.

97. *Marca hispanica*, col. 1062.

98. –anno MXXXV– *Eodem rursum anno Hugo Comes Emporitanus & Pontius ejus filius vendiderunt Guillelmae Comitissae alodem quendam quem ipsi habebant in comitatu Petralatense, in suburbio castris Tolon haud procul oppido Castillionensi, pretio duorum millium solidum*. (*Marca hispanica*, Llibre IV, col. 439).

Figura 2

L'altre document és la donació que la comtessa Guisla, ja de molts anys vídua car el comte Hug I morí l'any 1040, atorgà a la Seu de Girona. Era el mateix alou del document precedent. Així doncs, en aquest document de l'any 1060, el territori arribava també per llevant a la “*mntanya de Creus*”: *Et affrontat praedictum alodium de Rodis à parte orientis in monte de crus.*⁽⁹⁹⁾ En la nota de Marca reproduïda per Baluze tampoc hi consta l'afrontament.⁽¹⁰⁰⁾

Baluze insisteix a confondre el cap de Creus amb la muntanya de Creus fins i tot a l'índex de l'obra: *Mons de crus, vulgò Cap de creus*.

Per què la muntanya de Creus no pot ésser el cap de Creus? N'hi haurà prou amb uns exemples: hom ha vist anteriorment que Santa Maria de Roses l'any 976 tenia com a límit oriental en les percepcions del delme del peix i dels drets dels derelictes el *portum cuius vocitatur Crux*, segurament Portaló a la mar d'Amunt. Però a partir de la venda/donació del comte Hug I l'any 1030 ja citada, que enllaça amb la que havia atorgat el seu pare –donació del comte Gaufred l'any 974–⁽¹⁰¹⁾ al monestir de Sant Pere de Rodes, la divisòria territorial entre aquest i Santa Maria de Roses quedava establerta a llevant de la vall de Jóncols (línia: esculls de cap Norfeu-cruïlla de Sant Tomàs-coll de Vinya Vella). És a dir, després de l'any 1030 Roses ja no podia tenir cap

99. *Marca hispanica*, col. 1119.

100. –Anno MLX– *Guisla Comitissa Emporitana, vidua Hugonis Comitiss, dedit Ecclesiae Gerundensi abbatiam sanctae Mariae Rodensis & praeterea varias possessiones circum ipsam Rodam & in Septimania. Meminit autem filiorum suorum Pontii, qui fuit Comes Emporitanus, & Raimund, Hugonis clerici.* (*Marca hispanica*, Llibre IV, col.453).

101. *Marca Hispànica*, apèndix CXVI.

jurisdicció en el terme de Cadaqués i així difícilment hauria pogut arribar al cap de Creus l'any 1035, si bé, prou que ho pretengué en el segle XVII.

On és, doncs, la muntanya de Creus? L'any 1672 i següents esclatà un plet jurisdiccional –termenal i pesquer– entre Roses i Cadaqués i en el memorial presentat per Roses es pretén, basant-se en la donació de la comtessa Guisla a la Seu de Girona l'any 1060⁽¹⁰²⁾ *l'any 30 del regnat de Enrich Rey*, que el seu terme afronti a *Sol hixent ab la montanya de Santa Creu, que vuy se diu Capdecreus..* –paràgraf 33 de Roses– o que *lo terme de Roses se exten de la part del mar desde la montanya de Santa Creu, vuy dita Capdecreus, fins al grau Sanguinari...* –paràgraf 47 de Roses.

En el memorial presentat per Cadaqués la resposta desmunta les pretensions de Roses: *nos diu que dit terme [en la donació de Guisla del 1060] afronte a Sol ixent ab la Montanya de Santa Creu, ni ab la Montanya de cap de Creus, sinó, ibi: A parte orientis in monte de Cruces y axí nos pot dir tapoch, que la Montanya de Santa Creu es lo mateix que cap de Creus, perq que sie dita Montanya de cap de Creus difarent de la de Santa Creu, y que la una del altra diste més de una llegua y mitja,..* –paràgraf 20 de Cadaqués.⁽¹⁰³⁾

Aquesta llegua i mitja és –aproximadament– la distància que separa el cap de Creus de l'antic poble de Santa Creu de Rodes lloc al qual segurament es refereix la resposta de la Universitat de Cadaqués, car si comparem distàncies amb referències un segle i escaig més tardanes així ho pressuposen.⁽¹⁰⁴⁾

L'indret de la *montanya de Creus* dels documents del segle XI que ni Roses ni Cadaqués pogueren situar, –els primers confontent-la amb la *montanya de Santa Creu* i situant-la al cap de Creus i els segons, rebutjant aquesta confusió però situant-la lluny vers la serra de Rodes– nosaltres l'identifiquem amb el *puig dels Bufadors* a la Muntanya Negra, en el vessants de ponent del qual encara avui hi ha les divisòries termenals de Roses-Cadaqués-Port de la Selva al lloc de la Perafita. Els afrontaments esmentats en aquests instruments així semblen confirmar-ho.⁽¹⁰⁵⁾

Reforcen la nostra hipòtesi les creus gravades que encara fa uns anys es veien al seu cim⁽¹⁰⁶⁾ així com altres que hi ha en els vessants de llevant⁽¹⁰⁷⁾ i que segurament tenen relació –pel seu encarament– amb la senyalització termenal de la donació del comte Gaufred a Sant Pere de Rodes de l'any 974 ja citada. (Figura 3)

102. Segurament desconeixien el document del 1035.

103. Arxiu Parroquial de Cadaqués.

104. *el golfo de Rosas, el qual tiene legua y media, ò poco más de diametro...*, “El Correo de Gerona”, núm. 7, pàg. 2, dijous 26 de Febrer de 1795.

105. *Afronta aquest alou de Rodes a llevant fins la muntanya de Creus* (Bufadors, Muntanya Negra), *a migdia amb el mar* (Jóncols) i *amb el grau* (grau de Roses al rec Madral), *a ponent en el vilar dit Sanguinari* (vora Santa Margarida) i *la vila de Palau* (Palau-saverdera), *al nord amb la muntanya dita Verdera* (paratge de Sant Onofre i vessants de Sant Salvador) i *amb la selva dita Sant Romà* (Puig de Queralbs, Sant Romans a la Selva de Mar). (Vegeu notes 108 i 109).

106. Actualment, febrer del 2004, només en resta una quelcom desplaçada del seu emplaçament original. L'altra fou destruïda fa uns anys en construir el camí que mena a les antenes de telecomunicacions en aquest cim.

107. Identificades per Enric CARRERAS i Miquel-Dídac PIÑERO el 1de juny del 1983. Situació GPS: 42 18 10 N – 03 15 10 E. Altitud s.n.m. 354 m.

Figura 3

La infiltració de Roses mitjançant l'escriptura comentada de l'any 1035,⁽¹⁰⁸⁾ ratificada amb l'altra de l'any 1060⁽¹⁰⁹⁾ –ambdues de la comtessa Guisla– pels vessants septentrionals del Pení fins a la Perafita al coll dels Bufadors, dintre del territori pertanyent a Sant Pere de Rodes d'ençà l'any 974,⁽¹¹⁰⁾ ampliat amb el del terme de Cadaqués del 1030,⁽¹¹¹⁾ i del qual no en coneixem cap protesta en aquest sentit, fou efectiva per Roses com encara hom pot constatar pels límits actuals. Paradoxalment les disputes posteriors de Roses en aquest sector no foren amb el monestir de Sant Pere de Rodes, que no sabem per què va acceptar que el límits amb Roses anessin més enllà

108. Any 1035- *Affrontat ipsun alodem de Rodas de parte oriente usque in ipso monte de Cruces, & de meridie in ipso mare sive in ipso grado, & de occidente in ipso villare quem dicunt Sanguinario vel in villa de Palatio, & de circi in ipso monte quem dicunt Verdaria sive cum ipsa mata quam dicunt sancto Romano. (Marca hispanica, col. 1062).*

109. Any 1060- *Et affrontat praedictum alodium de Rodis à parte orientis in monte de crus, de meridie in mari & in ipso gradu, de occiduoin ipso villare qui dicitur Sanguinarius & in villa Palatii, de circio in monte qui dicitur Verdaria, simul cum ipsa mata, id est, ipsa silva sancti Romani quae pertinet ad jamdictum alodium, & est de praedicto alodio. (Marca hispanica, col. 1119).*

110. En aquesta donació de l'any 974 s'hi esmenta que els límits pugen per la serra fins a la fita del Pení petit i d'allí puja fins al cim del Pení (*ascendit per ipsa serra quae ibidem est usque in ipso fitorio de Pigninello, atque inde ascendit in summitatem ipsius montis Pigninelli.*) (*Marca hispanica*, col. 903).

111. En aquesta venda/donació de l'any 1030 s'hi inclouen expressament el Puig Alt (petit), el Pení petit, i el Pení gran (*id est, Pugalt & Pinino minore, simulque majorem Pininum*). (*Marca hispanica*, col. 1043).

del coll de la Vinya Vella envaint el seu territori fins als Bufadors, sinó amb la Universitat de Cadaqués.

Ja ens consta que l'any 1452 esclatà un plet entre el batlle de Roses i el de Cadaqués per raó de jurisdicció en aquests paratges del vessant nord del Pení-Perafita-Muntanya Negra.⁽¹¹²⁾

L'any 1672 Cadaqués, en el memorial relacionat amb el plet amb Roses ja esmentat, no només pretén ampliar els seus límits termenals més enllà de Jóncols en clara contradicció amb els afrontaments de l'any 1030 ja citats sinó que a més intenta envair en part els vessants nord del Pení per les antigues terres de Sant Pere de Rodas que d'ençà l'any 1035 es troben en poder de Roses: *“à ponent part ab la Roca anomenada Morisca ò Morena, y de dita Roca se và discorrent per un torrent amunt, que se anomena del mas Margarit, y de dit torrent fen munta per amunt, y agafa un camí, que ve del coll de Vinya vella, y aquell va seguint per amunt la Montanya, y passa per davant de un corral anomenat den Vardera y de dit corral sen va muntant, dit terme sempre seguint dit camí al coll anomenat dels Sarrains, y de dit coll va seguint sempre a dit camí muntant per amunt per dit coll passant tot avora del Puigtallat; y de aquí passa per havant de ahont hi havia una Creu ques diu lo coll de les forques, y atremuntana part ab terras del mas Llobatera, y part ab terras del mas Perafita; y de aquí afronta ab lo terme de la Selva, fins arribar al Mar, dins las quals confrontacions se troba situada la dita Montanya del Paní –paràgraf 12 de Cadaqués”*.⁽¹¹³⁾

Per la seva part Roses, en el seu memorial, insisteix sempre a voler arribar al cap de Creus: *“desde Capdecreus fins a Sant Roman hi ha sinch, o sis fitas, y mollons que dividexen lo terme de Rosas del terme de la Selva, y perçò que la rosa es insignia, y timbre de la Universitat de Rosas, y com a tal la te esculpida en la porta de la casa de la vila de Rosas; tambe la clau esta esculpida en ditas fitas, perque la vila de la Selva usa la insignia de la clau, per ser la Selva de Sant Pere de Rodas, y ser la clau insignia de Sant Pere de Rodas.... De les quals sis fitas, o mullons, la primera esta en lo coll dit de Vinya vella; la segona en lo mas anomenat Margarit den Sabater, dins de la hera que esta contra la casa; la tercera fita esta dins lo mas den Coll, lo qual posseheix vuy lo hereu del mas de Perafita, y perçò lo dit mas den Coll es part del terme de la Selva y part del terme de Rosas; la quarta fita esta en lo coll de Bufador; la quinta fita esta dins lo prat de Gomeya, junt al camí que va de Sant Baldiri a Cadaqués, y la sexta, y*

112. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, Reg. 663, fols. 2g, 3, 4, 55g, i Reg. 662, fol. 147.

113. Tractant de situar el seus límits termenals en el sector de llevant de l'actual puig de la Morisca (part ab la Roca anomenada Morisca ò Morena) Cadaqués pretenia tenir la totalitat dels drets de pesca a les cales de Jóncols i la Pelosa. Seguint per camí de la Vinya vella que puja per l'actual pla d'en Seniqueda (corral anomenat den Vardera) i passant vora les restes l'església de Sant Basili i la necròpolis tumular veïna (coll anomenat dels Sarrains) fins al puig Alt de Roses (Puigtallat) Cadaqués també pretenia annexionar-se tota la capçalera de la vall de Jóncols. Continuant pel coll del Pení (Creu ques diu lo coll de les forques) i agafant en part terres dels masos Llobatera i Perafita intentava, com es diu, incloure dins del seu terme la totalitat del massís del Pení.

ultima fita, esta en terras del mas Verdeguer...” –paràgrafs 34 i 35 de Roses. Val a dir que l’única d’aquestes fites que s’ha recuperat i identificat és la del coll dels Bufadors, que seria el límit més llunyà de Roses que venim identificant en relació als documents dels anys 1035 i 1060 citats més amunt. Aquesta fita recuperada és insculpida en un fragment d’una escultura del segle XII del monestir de Sant Pere de Rodes, atribuïda al mestre de Cabestany.⁽¹¹⁴⁾

Endinsar-nos més en aquest plet Roses-Cadaqués de l’any 1672 seria ja una altra història i ho deixarem aquí.

114. BADIA-HOMS, Joan; BOFARULL GALLOFRÉ, Benjamí; CARRERAS VIGORÓS, Enric, “Aportació al coneixement de l’escultura romànica de Sant Pere de Rodes”, dins *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, vol. XXVIII, Girona 1996-97, pàg. 1481-1490.

